

IJTIMOY PEDAGOGIKANING FALSAFIY-METODOLOGIK ASOSLARI

D.N.Pulatova¹

Mas'ul muallif: Pulatova Dilnoza Nematjonovna, Alfraganus universiteti, Falsafa mutaxassisligi bitiruvchisi.

Received: 02 Oktabr 2026

Accepted: 07 Oktabr 2026

Published: 12 Oktabr 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Pulatova, D. N. IJTIMOY PEDAGOGIKANING FALSAFIY-METODOLOGIK ASOSLARI / D. N. Pulatova // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2026. — T. 10, № 1. — B. 406–409.

1. Alfraganus universiteti, Falsafa mutaxassisligi bitiruvchisi

Annotatsiya. Maqolada ijtimoiy pedagogikaning falsafiy-metodologik asoslari tahlil qilinadi. Shaxs va jamiyat munosabati, sotsializatsiya, qadriyat va erkinlik tushunchalari ijtimoiy tarbiya nazariyasining falsafiy poydevori sifatida ko'rib chiqiladi. Antik va Sharq mutafakkirlari, nemis klassik falsafasi, pragmatizm hamda tanqidiy pedagogika merosi qiyosiy tahlil qilinib, ijtimoiy pedagogikaning to'rt metodologik tamoyili asoslanadi: antropologik, aksiologik, dialogik va kontekstual tamoyillar. Ularning O'zbekistondagi ijtimoiy-pedagogik amaliyotda, xususan mahalla va oila bilan ishlashda qo'llanish imkoniyatlari ochib beriladi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy pedagogika, tarbiya falsafasi, sotsializatsiya, metodologiya, qadriyat, shaxs va jamiyat, dialogik yondashuv, mahalla.

ФИЛОСОФСКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОЦИАЛЬНОЙ ПЕДАГОГИКИ

Аннотация. В статье анализируются философско-методологические основы социальной педагогики. Отношения личности и общества, социализация, ценности и свобода рассматриваются как философский фундамент теории социального воспитания. На основе сравнительного анализа наследия античных и восточных мыслителей, немецкой классической философии, прагматизма и критической педагогики обосновываются четыре методологических принципа социальной педагогики: антропологический, аксиологический, диалогический и контекстуальный. Раскрываются возможности их применения в социально-педагогической практике Узбекистана, в частности в работе с махаллей и семьей.

Ключевые слова: социальная педагогика, философия воспитания, социализация, методология, ценность, личность и общество, диалогический подход, махалля.

PHILOSOPHICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF SOCIAL PEDAGOGY

Abstract. The article analyzes the philosophical and methodological foundations of social pedagogy. The relationship between the individual and society, socialization, values and freedom are examined as the philosophical basis of the theory of social upbringing. Drawing on a comparative analysis of ancient and Eastern thinkers, German classical philosophy, pragmatism and critical pedagogy, four methodological principles of social pedagogy are substantiated: anthropological, axiological, dialogical and contextual. Their applicability to social-pedagogical practice in Uzbekistan, particularly in work with the mahalla and the family, is shown.

Keywords: social pedagogy, philosophy of education, socialization, methodology, value, individual and society, dialogical approach, mahalla.

Kirish. Jahon miqyosida globallashuv, raqamlashuv va migratsiya jarayonlari shaxs sotsializatsiyasining an'anaviy mexanizmlarini tubdan o'zgartirmoqda. Oila, mahalla va ta'lim muassasasi endi yoshlarga ta'sir ko'rsatuvchi yagona omillar emas: ularning yonida raqamli muhit, ommaviy madaniyat va global axborot oqimlari turibdi. Bunday sharoitda tarbiyani faqat maktab doirasidagi jarayon sifatida tushunish yetarli bo'lmay qoladi va ijtimoiy pedagogikaning nazariy asoslarini qayta ko'rib chiqish zarurati paydo bo'ladi.

O'zbekistonda ham ushbu masala davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunda tarbiyaning uzluksizligi, oila, mahalla va ta'lim tashkilotlari hamkorligi ta'lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari sifatida belgilangan [1]. Biroq amaliy ijtimoiy-pedagogik faoliyat ko'pincha empirik tajribaga tayanib, uning falsafiy-metodologik asoslari yetarlicha aniqlashtirilmay qolmoqda. Natijada tarbiyaviy tadbirlar shaxsning ichki dunyosi va qadriyatlar tizimidan ajralgan holda, rasmiy xarakter kasb etadi.

Ijtimoiy pedagogika o'z mohiyatiga ko'ra fanlararo soha bo'lib, pedagogika, psixologiya, sotsiologiya va falsafa tutashgan nuqtada shakllangan. Uning tayanch kategoriyalari – shaxs, jamiyat, sotsializatsiya, qadriyat, erkinlik va mas'uliyat avvalo falsafiy tushunchalardir. Shu bois ijtimoiy pedagogikaning metodologik asoslarini aniqlash uchun tarbiya falsafasiga murojaat qilish tabiiy va zaruriy qadamdir.

Mavzuning o'rganilganlik darajasiga to'xtaladigan bo'lsak, ijtimoiy pedagogika

bo'yicha mavjud tadqiqotlarning katta qismi amaliy yo'nalishda: xavf guruhidagi bolalar bilan ishlash, oilaga ijtimoiy-pedagogik yordam, deviant xulq profilaktikasi kabi masalalarga bag'ishlangan. Falsafiy-metodologik masalalar esa odatda darsliklarning kirish boblarida qisqacha bayon qilinadi va alohida tadqiqot ob'yektiga aylanmaydi. Ayniqsa, Sharq mutafakkirlarining ijtimoiy tarbiya haqidagi qarashlarini zamonaviy G'arb nazariyalari bilan qiyosiy tahlil qilish masalasi yetarlicha yoritilmagan. Ushbu bo'shliq maqolaning ilmiy yangiligini belgilaydi.

Tadqiqotning maqsadi – ijtimoiy pedagogikaning falsafiy asoslarini tizimli tahlil qilish va shu asosda uning metodologik tamoyillarini asoslash. Maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar qo'yildi: ijtimoiy tarbiya g'oyasining falsafiy tarixdagi rivojini kuzatish; asosiy falsafiy yo'nalishlarning ijtimoiy pedagogikaga qo'shgan hissasini aniqlash; ijtimoiy pedagogika metodologik tamoyillarini shakllantirish va ularning milliy amaliyotdagi ahamiyatini ko'rsatish.

Adabiyotlar tahlili va metodlar

Tarbiyaning ijtimoiy tabiati haqidagi g'oyalar antik falsafadayoq shakllangan. Platon tarbiyani adolatli davlatni barpo etishning asosiy vositasi deb bilgan va fuqaroni tarbiyalashni jamiyat oldidagi vazifa sifatida talqin qilgan [2]. Sharq falsafasida Abu Nasr Forobiy fozil jamoa g'oyasini ilgari surib, inson kamolotini faqat hamjamiyat ichida, o'zaro yordam va ta'lim orqali erishiladigan maqsad deb hisoblagan [3]. Bu ikki an'ana tarbiyani individual emas, balki ijtimoiy hodisa sifatida ko'rishning ilk falsafiy asosini yaratgan.

Movarounnahr ma'naviy merosida ham ijtimoiy tarbiya masalalari keng o'rin egallaydi. Alisher Navoiy "Mahbub ul-qulub" asarida jamiyatning turli tabaqalari hukmdor, olim, muallim, hunarmand vakillarining axloqiy fazilatlarini burchlarini tasvirlab, har bir shaxsning tarbiyasi uning jamiyatdagi o'rni bilan uzviy bog'liq ekanini ko'rsatgan [13]. Muallim haqidagi qarashlarida u ustozning mehnatini jamiyat oldidagi yuksak xizmat deb baholagan. Bu qarashlar shaxs kamolotini ijtimoiy mas'uliyat bilan birga ko'rish an'anasining o'zbek ma'naviyatida chuqur ildiz otganidan dalolat beradi.

Yangi davrda I. Kant insonni faqat tarbiya orqali inson bo'la oladigan mavjudot deb ta'riflab, tarbiyaning maqsadini axloqiy avtonomiyaga erishish bilan bog'lagan [4]. Uning izdoshi P. Natorp "ijtimoiy pedagogika" atamasini ilmiy muomalaga kiritib, irodani tarbiyalashni jamoa asosida qurish nazariyasini ishlab chiqqan [5]. E. Dyurkgeym esa tarbiyani yosh avlodni metodik ravishda sotsializatsiya qilish deb ta'riflab, sotsiologik yondashuvga asos solgan [6].

XX asrda ijtimoiy pedagogikaning falsafiy asoslari sezilarli kengaydi. J. Dyui pragmatizm nuqtai nazaridan maktabni demokratik jamiyatning kichik modeli deb hisoblagan va tajriba orqali o'qitishni ijtimoiy hayotga tayyorlash vositasi sifatida asoslagan [7]. M. Buberning "Men – Sen" munosabati haqidagi dialogik falsafasi tarbiyachi va tarbiyalanuvchi munosabatini sub'yekt-sub'yekt munosabati sifatida qayta talqin qilishga imkon berdi [8]. P. Freyre tanqidiy pedagogikada tarbiyani ijtimoiy ozodlik va tanqidiy ong shakllantirish jarayoni deb hisoblagan [9]. P. Berger va T. Lukmanning birlamchi va ikkilamchi sotsializatsiya konsepsiyasi esa ijtimoiy pedagogikada sotsializatsiya bosqichlarini tahlil qilishning nazariy asosi bo'lib xizmat qilmoqda [10].

Dialogik yondashuvning ijtimoiy-falsafiy asosini Yu. Xabermasning kommunikativ harakat nazariyasi yanada mustahkamladi. Unga ko'ra, jamiyatdagi o'zaro tushunish majburlash orqali emas, balki erkin va teng huquqli muloqot orqali shakllanadi [14]. Ijtimoiy pedagogika uchun bu g'oya muhim xulosaga olib keladi: tarbiyaviy ta'sirning samaradorligi tarbiyalanuvchi uning maqsadini tushunishi va qabul qilishiga bog'liq.

Mahatma Gandining "Nai Talim" (asosiy ta'lim) konsepsiyasi Sharq va G'arb tarbiya falsafasini bog'lovchi muhim hodisadir. Unda mehnat, axloq va jamoa hayoti ta'limning ajralmas qismi sifatida qaraladi [11]. Postsovet makonida ijtimoiy pedagogikaning mustaqil fan sifatidagi nazariy asoslari A.V. Mudrik tomonidan sotsializatsiya omillari va bosqichlari tizimi orqali ishlab chiqilgan [12].

Metodlar. Tadqiqotda tarixiy-falsafiy tahlil (ijtimoiy tarbiya g'oyasining rivoji), qiyosiy tahlil (Sharq va G'arb tarbiya falsafasini solishtirish), germeneytik yondashuv (mumtoz matnlarni talqin qilish), tizimli yondashuv hamda umumlashtirish va abstraksiyalash usullaridan foydalanildi.

Natijalar va muhokama

Tahlil natijasida ijtimoiy pedagogikaning falsafiy asoslari bir-birini to'ldiruvchi to'rt metodologik tamoyilda mujassamlashishi aniqlandi.

Tamoyillarni asoslashdan oldin ijtimoiy pedagogikaning markaziy falsafiy ziddiyatiga to'xtalish lozim. Bu – moslashuv va avtonomiya ziddiyatidir. Bir tomondan, sotsializatsiya shaxsning jamiyat me'yorlarini o'zlashtirishini, ya'ni unga moslashishini nazarda tutadi (Dyurkgeym an'anasi). Boshqa tomondan, tarbiyaning oliy maqsadi mustaqil fikrlovchi, axloqiy avtonom shaxsni shakllantirishdir (Kant an'anasi). Agar birinchi jihat mutlaqlashtirilsa, tarbiya konformizmga, ikkinchisi mutlaqlashtirilsa individualizm va ijtimoiy begonalashuvga olib keladi. Ijtimoiy pedagogikaning metodologik vazifasi ushbu ikki qutb o'rtasida muvozanat topishdan iborat.

Ushbu muvozanatni ta'minlash mexanizmi sifatida biz quyidagi to'rt tamoyilni ajratamiz; ular 1-jadvalda umumlashtirilgan.

1-jadval.

Ijtimoiy pedagogikaning metodologik tamoyillari

Tamoyil	Falsafiy manbasi	Mazmuni	Ijtimoiy-pedagogik amaliyotdagi ifodasi
Antropologik	Kant, Forobiy	Inson tarbiya orqali shakllanadigan, kamolotga intiluvchi mavjudot	Shaxsning individual ehtiyojlari va imkoniyatlarini diagnostika qilish
Aksiologik	Platon, Natorp, Gandi	Tarbiya qadriyatlarini o'zlashtirish	Milliy va umuminsoniy

Tamoyil	Falsafiy manbasi	Mazmuni	Ijtimoiy-pedagogik amaliyotdagi ifodasi
		va jamoa manfaatini anglash jarayoni	qadriyatlarga asoslangan tarbiyaviy dasturlar
Dialogik	Buber, Freyre	Tarbiyachi va tarbiyalanuvchi teng huquqli sub'yektlar	Maslahat, suhbat, hamkorlikdagi loyihalar orqali ishlash
Kontekstual	Dyurkgeym, Dyui, Berger va Lukman	Sotsializatsiya aniq ijtimoiy-madaniy muhitda kechadi	Oila, mahalla va raqamli muhit omillarini hisobga olish

Antropologik tamoyil ijtimoiy pedagogikaning boshlang'ich nuqtasidir. Agar inson tug'ma tayyor mavjudot emas, balki tarbiya orqali shakllanadigan voqelik bo'lsa, ijtimoiy-pedagogik ish avvalo shaxsning o'ziga xosligini tushunishdan boshlanishi kerak. Bu tamoyil xavf guruhidagi bolalar bilan ishlashda "tuzatish" emas, "rivojlantirish" mantiqini talab qiladi.

Aksiologik tamoyil tarbiyaning mazmunini belgilaydi. Qadriyatlarsiz sotsializatsiya shunchaki moslashuvga aylanib qoladi. Forobiy va Gandi merosi shuni ko'rsatadiki, shaxsiy kamolot jamoa farovonligi bilan uzviy bog'liq. Bu g'oya o'zbek xalqining jamoaviylik, mehr-oqibat va hashar kabi an'analari bilan hamohang.

Dialogik tamoyil ijtimoiy pedagogni nazoratchi emas, hamroh sifatida ko'radi. Buber va Freyre g'oyalariga ko'ra, tarbiya ta'sir o'tkazish emas, balki uchrashuv va hamkorlikdir. Amalda bu yoshlar bilan ishlashda buyruq-ko'rsatma usulidan muloqot va ishtirokchilik usullariga o'tishni anglatadi.

Kontekstual tamoyil tarbiyani aniq ijtimoiy muhitdan ajratmaslikni talab qiladi. O'zbekiston sharoitida mahalla sotsializatsiyaning o'ziga xos instituti hisoblanadi: u oila va davlat o'rtasida vositachi bo'lib, norasmiy ijtimoiy nazorat va qo'llab-quvvatlash vazifasini bajaradi. Shu bilan birga, raqamli muhit yangi kontekst sifatida mahalla va oila ta'sirini qisman almashtirmoqda, bu esa ijtimoiy pedagogikadan yangi yondashuvlarni talab qiladi.

Muhokama shuni ko'rsatadiki, to'rt tamoyil alohida emas, balki yaxlit tizim sifatida qo'llanganda samarali bo'ladi. Masalan, deviant xulqli o'smir bilan ishlashda antropologik tamoyil uning shaxsini tushunishga, aksiologik tamoyil maqsadni belgilashga, dialogik tamoyil ishonchli munosabat o'rnatishga, kontekstual tamoyil esa oila va mahalla resurslarini jalb qilishga yo'naltiradi.

Tamoyillarni amaliyotga tatbiq etish ijtimoiy tarbiyaning asosiy institutlari kesimida quyidagicha namoyon bo'ladi:

Oila – dialogik tamoyil ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirishda, avtoritar munosabatdan hamkorlikka asoslangan munosabatga o'tishda ifodalanadi. Ijtimoiy pedagog bu yerda maslahatchi va vositachi rolini bajaradi.

Mahalla – kontekstual va aksiologik tamoyillar mahallaning tarbiyaviy salohiyatini tizimli ishlatishni talab qiladi: keksalar tajribasi, an'anaviy marosimlar, jamoaviy tadbirlar yoshlarda ijtimoiy mas'uliyatni shakllantirish vositasiga aylanadi.

Ta'lim muassasasi – antropologik tamoyil har bir o'quvchi yoki talabaning ijtimoiy holatini o'rganish, individual qo'llab-quvvatlash dasturlarini ishlab chiqishni nazarda tutadi.

Raqamli muhit – kontekstual tamoyil uni tahdid sifatidagina emas, balki sotsializatsiyaning yangi maydoni sifatida ko'rishni talab qiladi. Bu yerda media savodxonlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish (Freyre g'oyalariga ko'ra) ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Shuni ham ta'kidlash joizki, tamoyillar universal xarakterga ega bo'lsa-da, ularni amalga oshirish shakllari milliy madaniyat xususiyatlariga moslashtirilishi kerak. G'arb ijtimoiy pedagogikasi ko'proq individning huquqlari va avtonomiyasiga urg'u bersa, Sharq an'anasi jamoa, oila va avlodlar o'rtasidagi bog'liqlikni birinchi o'ringa qo'yadi. O'zbekiston sharoitida samarali model bu ikki yondashuvning sintezi shaxs erkinligini hurmat qilgan holda jamoaviy qadriyatlarga tayanish bo'lishi mumkin.

Xulosa. Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

Ijtimoiy pedagogika o'zining tayanch kategoriyalari – shaxs, jamiyat, sotsializatsiya, qadriyat orqali bevosita tarbiya falsafasiga tayanadi; falsafiy asoslarsiz u empirik tadbirlar yig'indisiga aylanib qoladi.

Ijtimoiy tarbiya g'oyasi antik va Sharq falsafasidan (Platon, Forobiy, Navoiy) boshlanib, nemis klassik falsafasi, sotsiologiya, pragmatizm, dialogik va tanqidiy pedagogika orqali boyib borgan.

Ijtimoiy pedagogikaning markaziy falsafiy muammosi moslashuv va avtonomiya o'rtasidagi ziddiyat bo'lib, uning vazifasi bu ikki qutb o'rtasida muvozanat topishdir.

Ijtimoiy pedagogikaning metodologik asosini to'rt tamoyil – antropologik, aksiologik, dialogik va kontekstual – tashkil etadi va ular yaxlit tizim sifatida qo'llanishi lozim.

Tamoyillar oila, mahalla, ta'lim muassasasi va raqamli muhit kesimida turlicha namoyon bo'ladi; O'zbekiston sharoitida Sharq jamoaviylik an'anasi va shaxs avtonomiyasi g'oyasining sintezi samarali model bo'lishi mumkin.

Keyingi tadqiqotlarda ushbu tamoyillar asosida ijtimoiy pedagoglar uchun amaliy metodik tavsiyalar ishlab chiqish va ularning samaradorligini tajriba-sinov orqali tekshirish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O'RQ-637-son // lex.uz.
- [2] Платон. Государство // Собрание сочинений в 4 т. Т. 3. – М.: Мысль, 1994.
- [3] Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: A. Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993.
- [4] Kant I. Über Pädagogik / hrsg. von F.T. Rink. – Königsberg: Nicolovius, 1803.

- [5] Natorp P. Sozialpädagogik: Theorie der Willenserziehung auf der Grundlage der Gemeinschaft. – Stuttgart: Frommann, 1899.
- [6] Durkheim É. Éducation et sociologie. – Paris: Alcan, 1922.
- [7] Dewey J. Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education. – New York: Macmillan, 1916.
- [8] Бубер М. Я и Ты. – М.: Высшая школа, 1993.
- [9] Freire P. Pedagogy of the Oppressed. – New York: Herder and Herder, 1970.
- [10] Berger P.L., Luckmann T. The Social Construction of Reality. – New York: Doubleday, 1966.
- [11] Gandhi M.K. Basic Education. – Ahmedabad: Navajivan Publishing House, 1951.
- [12] Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub // Mukammal asarlar to'plami. 20 jildlik. 14-jild. – Toshkent: Fan, 1998.
- [13] Habermas J. Theorie des kommunikativen Handelns. Bd. 1–2. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1981.

